

ského subjektu. Domnievame sa, že aj keď problém explikácie pojmu pravdy si bude vyžadovať ešte oveľa hlbšie a precíznejšie rozpracovanie, nemožno bez povšimnutia prejsť ani

okolo malého príspevku k jeho riešeniu, ktorý predstavuje knižka R. E. Kvižinadzeho.

Etela Farkašová

O VZŤAHU ČINNOSTI, VEDOMIA A OSOBNOSTI

A. N. LEONTĚJEV, Činnosť, vedomí, osobnosť. Nakl. Svoboda, Praha 1978, 221 s.

Rozsahom nevelká knižka A. N. Leontjeva predstavuje významný metodologický návod na skúmanie niektorých psychologických problémov súvisiacich so vzťahom vedomia a vonkajšieho sveta. História i súčasnosť potvrdzujú, že mnohé špeciálnovedné disciplíny, zaznamenávajúce rast svojej experimentálnej základne, sa ocitajú v slepých uličkách pre nedostatočne rozpracované teoretické interpretácie získaných empirických faktov. Teoretické východisko z takéhoto bludiska môže niekedy poskytnúť aj dôsledná sebareflexia tej ktorej vedy, častejšie však sa vedy opierajú o vypracovaný filozoficko-metodologický systém. Aj vývoj psychológie prebiehal zložitými peripetiami, vychyľujúc sa pri vysvetľovaní základných problémov raz k idealizmu, raz k materializmu. K najzávažnejším obrátom súčasnej psychológie patrí nesporne aj obrat, ktorý by sme mohli nazvať kopernikovským. Duševný život v takomto chápaní predstavuje len relatívne samostatný vývojový proces, ktorý je spojený (a z nej aj odvodený) so širšou sieťou vzťahov individua a prírodno-sociálneho sveta, pričom determinujúcou rovinou uvedených vzťahov je rovina praktickej materiálno-predmetnej činnosti.

Osou Leontjevej knihy je analýza významných dôsledkov takéhoto obratu v psychológii od subjektívno-idealistických koncepcií (vysadné postavenie individua ako ptolemaiovskej

planéty) k historickomaterialistickej koncepcii (individuálne vedomie ako odraz objektívnej skutočnosti v svetle historicky akumulovanej ľudskej predmetnej praxe). Pri svojich rozboroch vychádza autor z tradície sovietskej psychológie budovanej takými osobnosťami ako napr. Blonskij, Vygotskij, Uznandze, Rubinštejn a iní.

Hlavný význam recenzovanej práce spočíva jednak v kritike rôznych idealistických, ale aj pseudomaterialistických koncepcií (či už teórie paralelizmu odsúvajúcej psychiku na vedľajšiu koľaj alebo teórie naivného fyziologického determinizmu redukujúce psychiku na fyziológiu), jednak v pozitívnom rozpracovávaní základných kategórií a pojmov marxistickej psychológie. Bez takéhoto aparátu nie je vôbec možné budovať komplexný systém psychológie ako vedy o vzniku, funkcii a stavbe psychických procesov a o ich vzťahu k objektívnej realite.

Za najdôležitejšie kategórie ako nevyhnutné komponenty celého aparátu pokladá Leontjev kategóriu predmetnej činnosti, kategóriu vedomia a kategóriu osobnosti, pričom prvá tvorí východisko pre ostatné. Autor upozorňuje na jej rôzne chápanie aj vnútri sovietskej psychológie; niektorí vysvetľujú totiž predmetnú činnosť len ako podmienku psychického odrazu (aj jeho formy), čo je však nedostačujúce. Úplný význam kategórie predmetnej činnosti pre ďalší vý-

voj psychológie sa odhalí podľa Leontjeva až vtedy, keď sa pochopí (predmetná činnosť) „ako proces, ktorý obsahuje vnútorné hybné rozpory, rozdojvenie i transformácie, vytvárajúce psychiku...“ (s. 13) Pozícia obhajovaná autorom vychádza z predpokladu, že kategória predmetnej činnosti musí do psychológie vnášať také jednotky analýzy, „ktoré prinášajú psychický odraz v jeho spojení s momentmi ľudskej činnosti, ktoré ovplyvňujú jeho vznik a sprostredkujú ho“. (s. 13) V podstate ide o myšlienku vyjadrenú už Marxom o nevyhnutnosti chápať poznanie v nerozlučnej spätosti so životným procesom ľudskej praxe, pretože práve v ňom vznikajú poznávacíe potreby človeka. Súčasne tu vznikajú a zdokonaľujú sa aj schopnosti ľudského vnímania a myslenia a napokon, práve on obsahuje aj kritérium pravdivosti poznatkov. Skutočné vysvetlenie duchovných pochodov, ako správne dôvodí Leontjev, je možné len v jednote s vysvetľovaním spoločenských podmienok a spôsobov spoločenskej pracovnej činnosti, nemožno ho redukovať na štúdium stavby a činnosti zmyslových orgánov, resp. mozgu. Predovšetkým je treba preniknúť do činnosti subjektu, ktorá sprostredkuje jeho väzby s predmetným svetom. Proti teóriám o výlučne vnútornej forme myslenia stavia Leontjev teóriu, ktorá je už v súčasnosti podopretá genetikými výskumami a podľa ktorej myslenie prebieha nielen vo vnútornej forme, ale aj vo forme vonkajšej materiálno-predmetnej činnosti. Okrem toho vnútorné myšlienkové pochody predstavujú produkt interiorizácie a špecifickej transformácie vonkajšej predmetnej činnosti (pričom obe formy myslenia ostávajú stále v tesnej spätosti a sú medzi nimi možné vzájomné obojstranné prechody).

Ďalším východiskom pri rozpraco-

vávaní problémov týkajúcich sa psychického a vedomého odrazu je pre Leontjeva leninská teória odrazu. Psychický obraz chápe autor ako výsledok životných, praktických súvislostí, väzieb subjektu s predmetným svetom, ako výsledok aktívneho pôsobenia na časti predmetného sveta. Subjektívnosť obrazu tu v sebe zahŕňa zaujatosť subjektu objektom, vďaka ktorej môže aktívne preniknúť do objektu. V spore o predmetnosť psychických obrazov vystupuje Leontjev proti názorom, že predmetnosť je výsledkom nejakej sekundárnej „objektivizácie“ psychického obrazu, ako keby vznikol najprv zmyslový obraz, ktorý subjekt potom porovnáva s originálom a spätne ho doň premieta. To, že predmetnosť psychických obrazov nie je akýmsi druhotným aktom, ale základnou vlastnosťou pocítovania a vnímania (v obraze nie sú nám dané naše subjektívne stavy, resp. stavy našich subjektívnych zmyslových orgánov, ale samotné predmety vonkajšieho sveta), dokazuje autor na viacerých príkladoch známych v medicíne a fyziológii.

Pri rozbere činnosti v súvislosti s poznávacími procesmi upozorňuje Leontjev na nesprávnosť klasických schém, ktoré našli najpregnantnejší výraz v behavioristickej formule: $S \leftrightarrow R$; prvým členom je stav subjektívneho vedomia, resp. zmeny na ňom; druhým členom sú podnety z vonkajšieho sveta. Ani rôzne neskoršie modifikácie dvojčlennej schémy (zavedenie intervenujúcich premenných či idea „kultúrnej determinácie“) neprekonalí jej pôvodnú obmedzenosť spochybujúcu v nerešpektovaní dôležitosti činnosti subjektu ako sprostredkujúceho článku medzi vonkajšími podnetmi a zmenou vo vedomí subjektu. Kultúrológia sa síce tiež usilovala vytvoriť ilúziu o existencii tretieho článku, avšak tým, že ho videla v samot-

nej kultúre, v jazyku, v sieti spoločensky zafixovaných významov, umiestnila celý proces vnímania výlučne do duchovnej oblasti. Proti takémuto dezinterpretovaniu pojmu aktivity (v descartovskom zmysle „cogito“ — ako výlučne duchovnej aktivity alebo v zmysle behavioristického odtrhávania vonkajšej a vnútornej činnosti) zdôrazňuje Leontjev, že základnou charakteristikou činnosti ako komponentu poznávacích procesov je jej predmetnosť. Dokazujúc všeobecnosť makroštruktúry vonkajšej praktickej a vnútornej duchovnej činnosti, chápe potom Leontjev aj vznik a vývin živočíšnej a neskôr aj ľudskej psychiky a vedomia predovšetkým ako dejiny vývoja predmetného obsahu činnosti.

Zaujímavé sú autorove analýzy nielen genézy vedomia, ale aj rozvinutého vedomia s jeho psychologickou viacdímenzionálnosťou. Pozornosť sústreďuje najmä na: a) problémy tzv. zmyslového tkaniva vedomia (systém zmyslových konkrétnych obrazov reality — aktuálnych alebo predstavovaných); b) problémy významu ako komponentu ľudského vedomia (významy chápe ako v jazyku vyjadrených nositeľov spoločensky vypracovaných spôsobov konania, v ktorých sa skrýva „transformovaná a v jazyku koncentrovaná ideálna forma existencie predmetného sveta, jeho vlastností, väzieb a vzťahov odhalených súhrnnou spoločenskou praxou“ [s. 103] a napokon na c) problémy tzv. „osobnostného zmyslu“ — ako komponentu

tu individuálneho vedomia, v ktorom sa realizujú objektívne významy (a subjektívizujú).

Po týchto kategóriách predmetnej činnosti a vedomia pristupuje autor k skúmaniu tretej kategórie, ktorou je kategória osobnosti. Základnú úlohu tohto skúmania vidí v chápaní osobnosti ako psychologického útvaru, „ktorý sa utvára v životných vzťahoch individua v dôsledku pretvárania jeho činnosti“. (s. 126) Autorov prístup je aj v tomto prípade podmienený spoločensko-historickým chápaním osobnosti, nie ako izolovaného a pasívneho individua, ale naopak, ako produktu (ale aj aktéra) spoločensko-historickej praxe. Z dôsledne marxistických pozícií odhaľuje základné komponenty osobnosti, ktoré sa ešte na úrovni individua vyskytujú len v zárodočnej forme a kryštalizujú sa postupne len v spoločenskom procese. Nemenšiu pozornosť venuje autor aj motívom ľudskej činnosti a úlohe emócií pri vytváraní osobnosti. V záverečnej časti napokon ponúka niektoré odpovede na problémy súvisiace s uvedomelým učením.

Kníha A. N. Leontjeva predstavuje akýsi úvod (a zároveň aj návod) k prestavbe celého konceptuálneho aparátu súčasnej psychológie a je odvodnený predpoklad, že upúta nesporné zaujímavými, v kontexte vývoja psychologickéj vedy novými myšlienkami všetkých, ktorí sa zaujímajú o procesy prebiehajúce v ľudskom vedomí.

Etela Farkašová